

UOT 80

M.A.Quliyeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti
quliyeva.mehriban@list.ru

ƏZİZ ŞƏRİF YARADICILIĞINDA FUNKSIONAL ÜSLUBLAR

Açar sözlər: Əziz Şərif, ədəbi dil, bədii dil, epistoliar üslub, tərcümə

Məqalədə Əziz Şərifin şəxsi arxivində olan yazıların, ədəbi şəxsiyyətlərin həyatı və ictimai fəaliyyətlərində məktubluların əhəmiyyətindən, eləcə də yaradıcılıq əlaqələrinin, ədəbi-mədəni əlaqələrin, dövrün siyasi mühitinin öyrənilməsində epistoliar irsin qiymətli bir mənbə rolunu oynadığından danışılır.

Çoxəsrlik tarixi inkişaf yolu keçmiş memuar və tərcümeyi-hal ədəbiyyatı xalqın elm və mədəniyyət tarixi ilə sıx bağlıdır. Obyektiv gerçəkliyin, sənədlərə, faktlara və şahidlərin xatirələrinə əsaslanan məlumatların işıqlandırılması, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin ədəbi portretinin yaranmasında, həyat və yaradıcılıqlarının işıqlandırılmasında Əziz Şərifin rolu misilsizdir.

Memuar və bioqrafik ədəbiyyata xas olan əsas cəhətlərdən biri də real faktlara, sənədlərə, hadisələrə əsaslanmaqdır. Memuarlar, ilk növbədə, yazıçının şəxsi həyatı, müşahidələri ilə bağlı olduğundan o, bir növ həmin yazıçının etik, estetik ideallarının tərənnümünə çevrilir. Burada hadisələrə fərdi yanaşma, eləcə də yazıçının öz şəxsi prinsipləri əsas rol oynayıır.

M.A.Кулиева

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СТИЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЗИЗА ШАРИФА

Ключевые слова: Азиз Шариф, литературный язык, художественный язык, эпистолярный стиль, перевод

В статье говорится о личном архиве Азиза Шарифа как о ценном источнике эпистолярного наследия в изучении важности писем в жизни и социальной деятельности литературных личностей, а также в изучении творческих взаимоотношений, литературно-культурных отношений, политической среды эпохи.

Мемуарная и биографическая литература, прошедшая многовековой путь исторического развития тесно связана с историей науки и культуры нации. Роль Азиза Шарифа в освещении информации, основанной на объективной реальности, документах, фактах и памяти свидетелей, создании литературного портрета отдельных личностей, освещении жизни и творчества велика.

Одна из главных особенностей мемуарной и биографической литературы является опора на реальные факты, документы и события. Поскольку мемуары в первую очередь связаны с личной жизнью и наблюдениями писателя, он

превращается в некие этические, эстетические идеалы этого писателя. Здесь ключевую роль играет индивидуальный подход к событиям, а также личные принципы писателя.

M.A.Guliyeva

FUNCTIONAL STYLES CREATIVITY OF AZIZ SHARIF

Keywords: *Aziz Sharif, literary language, horrible language, epistolary style, translation*

The article talks about the personal archive of Aziz Sharif as a valuable source of epistolary heritage in studying the importance of letters in the life and social activities of literary personalities, as well as in studying creative relationships, literary and cultural relations, and the political environment of the era.

Memoirs and biographical literature, which has passed a centuries-old path of historical development, is closely connected with the history of science and culture of the nation. The role of Aziz Sharif in covering information based on objective reality, documents, facts and memories of witnesses, creating a literary portrait of individuals, highlighting life and work is great.

One of the main features of the memoir and biographical literature is the reliance on real facts, documents and events. Since the memoirs are primarily associated with the personal life and observations of the writer, he turns into some ethical, aesthetic ideals of this writer. Here the key role is played by an individual approach to events, and also the personal principles of the writer.

Bəşər mədəniyyətinə zaman-zaman dəyərli töhfələr vermiş, məşhur dahilər bəxş etmiş Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi Naxçıvanın XX əsrdə yetişdirdiyi ziyalılardan biri də filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Əziz Şərifdir (1895-1988). Əziz Şərif geniş yaradıcılıq diapazonuna malik bir şəxsiyyətdir. Publisistika, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, bədii tərcümə, pedaqoji iş kimi ictimai vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gələn Əziz Şərif Azərbaycan xatirə-memuar ədəbiyyatının gözəl nümunələrini yaratmışdır. Məlumdur ki, memuar faktiki həyat materialı və sənədlilik əsasında yaranır. Burada əsas şərt müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələri təsvir etməkdir. Dəqiqlik, tarixi həqiqətin gözlənilməsi memuar janrının əsas xüsusiyyətidir və bu janrdə həcm məhdudluğu da yoxdur.

Bu baxımdan Əziz Şərif də özünün bilavasitə iştirakçısı olduğu hadisələri, Azərbaycanın ünsiyyətdə olduğu görkəmli şəxsiyyətləri haqqında xatirələrini silsilə şəklində qələmə almışdır. Qeyd edək ki, xatirə janrındakı əsərlərdə şəxslərə, hadisələrə fərqli yanaşma da ola bilər. Əziz Şərif də təsvir etdiyi hadisələrə xüsusi tərzdə yanaşmış, özünəməxsus dil və üslub xüsusiyyətləri ilə iştirakçısı və şahidi olduğu hadisələri ölümsüzləşdirmişdir.

Məlumdur ki, Əziz Şərif ədəbi aləmə “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrindən gəlmişdir. Onun ilk məqaləsi “Naxçıvandan məktublar” məhz bu jurnalın 16-cı nömrəsində çap olunmuşdur. Böyük Mirzə Cəlilin himayəsində yaşamaq, ondan bu sahədə dərs almaq, “Molla Nəsrəddin” və molla-nəsrəddinçilər mühitində publisist kimi yetişmək, eyni zamanda, Əziz Şərifin doğma dilinə olan münasibətinə də təsirini göstərməyə bilməzdi. Çünki həm “Molla Nəsrəddin” jurnalı, həm də böyük Mirzə Cəlilin bu məsələyə münasibəti, həmin sahədə böyük yaradıcılığı boyu apardığı yorulmaz mübarizə hamıya məlumdur. Aydın məsələdir ki, ədəbi şəxsiyyətin bədii zövqü, həyat təcrübəsi, idrak və müşahidə qabiliyyəti nə qədər güclüdürsə, onun dil və üslubu da o dərəcədə güclü, təsirli və əlvan olur. Hər hansı bir tədqiqatçının əsərlərinin dili və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiqata cəlb olunması onun yaradıcılığının adi oxucu gözü ilə nəzərə çarpmayan, ilk baxışdan kənarda qalan sətirləti məqamlarının aşkara çıxarılmasına kömək göstərir.

Əziz Şərif bütün fəaliyyəti boyunca özünün dil haqqındakı fikirlərini, o dövrdə ana dilimizin vəziyyəti, ona edilən təzyiqlər, onun rus dili ilə bağlı necə sıxışdırılması haqqında düşüncələrini öz oxucuları ilə paylaşdı. O, yazırdı: “...Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, o zaman azərbaycan dili və ədəbiyyatına aid təlim kitabları yox idi və onun təlim üsulu da işlənməmişdi. Buna görə ana dilinin məktəb məramnaməsinə daxil edilməsi ancaq formal cəhət daşıyırdı. Daima ruslaşdırma siyasəti aparan çar hökuməti dövlət məktəblərində xırda millətlərin ana dilinin müntəzəm və səmərəli surətdə öyrənilməsilə maraqlanmır və bu dərsləri keçən müəllimlərə təyin edilmiş məvacibi verməklə kifayətlənərək, dərslərin müvəffəqiyyətli nəticəsinə fikir vermirdi. Məhz buna görədir ki, xırda millətlərə mənsub olan məktəblilər dövlət məktəblərində rus dili, ədəbiyyat və başqa elmlər sahəsində az-çox məlumat sahibi olmaqla bərabər, ana dilini öyrənməklə heç bir müvəffəqiyyət əldə edə bilmirdilər. Bu da məlumdur ki, ana dilində dərs verən müəllimlər xüsusi təhsil almış ziyalılardan deyil, əksəriyyətlə yarımşavadlı mollalardan dəvət edilirdi”... [5, s.62]. Təsadüfi deyildir ki, Tiflisdə pansionda təhsil alan Əziz Şərif hələ 1906-cı ildə yazırdı: “...Tiflisdən Naxçıvana qayıdanda mən ana dilindən bir qədər yadırganmış kimi idim. Yoldaşlarla danışmaqda çətinlik çəkdim, söhbətə rus və fransız sözləri qatırdım”... [6, s.43]. Və elə həmin il 21 sentyabrda atasına məktub haqqında yazır: “Qərribə burasıdır ki, mənim bu payızda atama yazdığım kağızların hamısı rusca yazılmışdır. Haman kağızların ayrıca səhifəsində anama yazdığım sətirləri isə azərbaycanca yazmışam. Burada atama müraciətlə yazılmış bu sətirlər vardır: “Mehriban ağa! Məni bağışlayınız, mənim bu müsəlman dilində yazdığım sətirlərdə çox qələtim vardır, dəxi nə etmək gərəkdər, yadımdan çıxıbdır”... [6, s.47].

Hiss olunur ki, Əziz Şərif öz dövründə ana dilinin vəziyyətini ürək ağrısı ilə qələmə almışdır. Burada dilimizin həmin dövrdəki mənzərəsi, onun

sıxışdırılması, çar hökuməti tərəfindən yetişdirilən ziyalıların öz dilinə laqeyd ruhda tərbiyə olunması və çarizmin yerlərdə apardığı siyasəti, kiçik xalqların dillərinə olan münasibəti öz əksini tapmışdır. Məhz bütün bunların nəticəsi idi ki, sonralar da bu dövrdə yetişmiş ziyalılar, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri, Azərbaycan dilində danışmaqda çətinlik çəkirdilər. Təsadüfi deyildir ki, 1918-ci il 27 iyunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Dövlət dili haqqında imzaladığı qərarla bir çox dövlət məmurlarımızın dilimizi bilmədiyini nəzərə alaraq danışımlarına dövlət səviyyəsində icazə verirdi.

Əziz Şərif Azərbaycan dili qarşısında bir ziyalı kimi, bir alim kimi öz məsuliyyətini heç bir zaman unutmamış, ana dilinə qarşı münasibətdə həmişə obyektiv və səmimi olmuşdur. O, hər zaman dilimizin inkişafına və bu inkişafın düz yola çıxmasına çalışmışdır. Öz yaradıcılığında, tədqiqatlarında ədəbiyyatın əsas ifadə vasitələrindən olan dil-üslub məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Böyük alim “Molla Nəsrəddin” jurnalı haqqında yazırdı: “Xalq jurnalı olan “Molla Nəsrəddin”in ən parlaq xüsusiyyəti də onun dili idi ki, bu dil o vaxta qədər ədəbiyyatda hələ hakim dil mövqeyini tutmamışdı və mətbuatımızda işlənmirdi. Burada məsələ yalnız ərəb və fars sözlərini dildən çıxartmaqda və yaxud Azərbaycan dilinə soxulmuş rus sözlərini atmaqda deyil, məsələ dilin tamamilə yeni üsul üzrə təşkil edilməsində idi. “Molla Nəsrəddin” heç bir ədəbi dil qanununa riayət etmədən xalq kütləsi danışdığı dildə yazırdı. Bu dil çox zaman sərf və nəhv qaydalarını da pozurdu, bəzən cümlələrin quruluşunu da təhrif edirdi, lakin bütün bunlarla bərabər bu dil xalqın, kütlənin, Azərbaycan kəndlisi və fəhləsinin danışdığı, adət etmiş olduğu, ən asan anladığı dil idi. Dilimizin inkişaf tarixində “Molla Nəsrəddin”in dili zəruri idi və öz vaxtı üçün son dərəcədə xeyirli idi, çünki Azərbaycan dilini ərəb, fars, türk və rus təsirindən tamamilə azad etmək üçün bir əsas tapmaq, bir vasitə əldə etmək lazım idi. Bu əsas, bu vasitə də xalqın xalis və təmiz canlı dili ola bilərdi” [5, s.356].

Əziz Şərif yaradıcılığının böyük bir hissəsini onun “Keçmiş günlərdən” silsiləsindən yazdığı kitablar təşkil edir. O, burada ümumxalq dilindən istifadə edərək münasib ifadə vasitələrini və sözləri seçib işlədərək özünəməxsus üslubunu ortaya qoymuşdur. Burada o, öz uşaqlıq və gənclik illərini, o dövrün ictimai-siyasi hadisələrini, atasının onun həyatındakı rolunu təsirli, maraqlı dillə qələmə alır. Bu silsilənin bir hissəsini də onun “Atam və mən” əsəri təşkil edir. Bu əsər o zamanlar çox az yayılan epistoliar üslubda yazılmışdır və həmin dövrün hadisələri, şəxsiyyətləri haqqında təsəvvürümüzü daha da zənginləşdirir.

Məlumdur ki, epistoliar üslub rəsmi və şəxsi yazışmaların dilini əhatə edir [1, s.18]. Epistoliar üslubun məzmununu dövrün adamlarının mənəvi xarakteri, daxili mədəniyyəti müəyyən edir. Bu üslubda ictimailik bir qədər arxa plana keçə, fərdi hisslər qabarıqlaşsa bilər. Ona görə də burada dil fərdin

savadından, zövqündən, xarakterindən asılı olaraq müxtəlifdir. Lakin belə müxtəlifliyin də hüdudu var [2, s.479].

Əziz Şərif də bu əsərində epistolıyər üslubun tələblərinə sədiq qalaraq məktubların dilinə toxunmamış, onları olduđu kimi vermişdir. Burada, əsasən, atasına və atasının ona yazdığı müxtəlif mövzularda məktublar vardır. Bundan əlavə dövrün görkəmli adamlarının onun atası Qurbanəli Şərifzadəyə yazdığı və onun cavablandırdığı məktublar da vardır ki, onlardan biz həmin şəxsiyyətlərin fəaliyyəti, münasibətləri və dövrü haqqında müxtəlif məlumatlar əldə edə bilirik.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvələrində epistolıyər üslubun söz əlamətləri kimi məktubların əvvəlində müraciət və yüksək ehtiram bildirən təyinlərlə səciyyələnən standart başlıqların axırında isə standart sonluqların işlənilməsi, ərəb və fars sözlərinin çoxluğu qeyd oluna bilər [1, s.19]. Lakin XX əsrin əvvəllərində artıq ərəb və fars sözlərinin işlənmə tezliyi nisbətən azalmış, rus-Avropa sözlərindən də istifadəyə yer verilirdi. Əziz Şərifin atasına yazdığı 16 yanvar 1913-cü il tarixli məktubda oxuyuruq: “Sahiba, qıbləgaha! Bu gün axırınci imtahanımı verib, kommerçeski məktəbə girdim. Axırda ki, dörd ay zəhmətdən sonra rahat ola bilərəm”...[5, s.144]. Həmcə çox geniş olan bu məktubda daha sonra müəllif imtahanların təfsilatları haqqında və bəzi ailə məsələlərinə aid geniş məlumat verir. Sonra isə yenə epistolıyər üslubun qaydalarına uyğun olaraq yazır: “Cavaba səbirsiz müntəzirəm. Dostlara salam edirəm. Hələ ki, xudahafiz. Nökəriniz Əziz” [6, s.145].

Qeyd edək ki, Əziz Şərif bütün həyatı boyu yaxınları, dostları ilə məktublaşmış və bir alim kimi yetişdikdən sonra da vətəndən uzaqda yaşamasına baxmayaraq məktublarını həmişə Azərbaycan dilində yazmışdır. Abbas Zamanova yazdığı 1968-ci il 23 iyul tarixli məktubda Əziz Şərif yazır: “...Sən akademiya prezidiumunun qərarını mənə göndərmişdin. Azərbaycanın Nizami muzeyi haqqında qərarını. Bu qərar hansı dildə yazılmışdır?

...Gürcü akademiyası, erməni, Ukranya, Belarus, Latvia və sair milli akademiylərinin heç biri öz qərarını başqa dildə, hətta Puşkin, Lenin dilində yazmazdı, çünki hərənin öz dili var, xalq dili var...

...Bu gün biz öz mənlıyimizi anlamamışıqsa, Füzulidən tutmuş Səməd Vurğuna qədər bütün parlaq keçmişimiz bizə haram olsun. Biz onlara layiq övlad deyilik. Çünki heç kəs bizi öz dilimizi unutmağa məcbur eləmir. Biz özümüz öz xoşluğumuzla, öz iradəmizlə mənlıyimizi heçə veririk. Çünki biz “ölülərik!” Dərd burasındadır. Milli faciə burasındadır” [4, s.167].

Əziz Şərifin ədəbiyyat sahəsində xidmətlərinin ən böyük hissəsi onun bədii tərcümə dilinə aiddir. Bu sahədə o, böyük işlər görmüş, M.Qorkinin “Ana”, A.Fadəyevin “Tarmar” romanlarını, Mopassanın “Madmuazel Fiti” novellasını və bir çox əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. “Ümumiyyətlə, o, Azərbaycan və rus dillərindən hər iki istiqamətdə: elmi və

bədii xarakterli uğurlu tərcümələr aparmış, M.F.Axundov, Ə.Haqqverdiyev, M.S.Ordubadı, C.Cabbarlı, M.Hüseyn, M.İbrahimov, Mir Cəlal və başqaları əsərlərini rus dilindən tərcümə etmişdir” (4, s.9). Bu tərcümələr rus və Azərbaycan dilini dərinlən bilməklə bərabər, onun dilə qarşı nə dərəcədə həssas olduğunu da aydın göstərir. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif bədii tərcümədən danışarkən yazır ki, əlbəttə, tərcümənin dili təmiz, səlis, ifadəli olmalıdır; əlbəttə, tərcüməçi tərcümə etdiyi dili incədən-incəyə bilməli, onun ruhunu duymalı, bütün bədii ifadə vasitələrindən istifadə etməlidir. Tərcümə sənətində bu, birinci şərtir [7, s.121].

Əziz Şərif tərcümələrinin əsas məziyyəti və müvəffəqiyyəti, hər şeydən əvvəl, onun əslinə son dərəcə yaxınlığında idi. Dərin və hərtərəfli biliyə malik olması, tərcümə etdiyi əsərlərin dilini yaxşı bilməsi və duyması onun tərcümələrinin uğurlu olmasının əsas səbəblərindən biri idi. Məhz ona görə də onun tərcümələri dilimizdə orijinal əsər kimi səslənir.

Dil elə bir xəzinədir ki, ondan istifadə edənlər istər xalq dili, istərsə də ədəbi dilin bütün üslublarını yeni sözlərlə, deyimlərlə, hətta qrammatik formalarla zənginləşdirir və səlisləşdirir, daha rəvan, ahəngdar edirlər. Ədəbi dilin inkişafının birinci mərhələsində 20-30-cu illərdə epistolıyar üslub ədəbi-bədii dilin təsiri altında olur (mətbuatda, xüsusən, “Molla Nəsrəddin” jurnalında hələ XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq epistolıyar üslub standartlarından bədii-publisistik məqsədlə istifadə edilirdi). İkinci mərhələdə isə epistolıyar üslub daha çox publisistləşir, uzun-uzadı obrazlı ifadələrdən təmizlənir, fikrin daha aydın təqdimi normativləşir [3, s.74].

Əziz Şərif də bədii əsərlərin təhlilində dil məsələlərinə xüsusi diqqət yetirir, bu və ya digər yazıçı və şair bədii dilinin uğurlarını, bu uğurların mənbələrini obrazlı dillə açmağa səy göstərirdi. O, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqqverdiyev və başqalarının əsərlərinin, o cümlədən “Molla Nəsrəddin” jurnalının dili haqqında qiymətli, maraqlı fikirləri özünəməxsus sadə bir tərzdə yazmışdır. Böyük yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə öz ana dilinə qayğı ilə yanaşır, onu zibilləməyə çalışan düşmənlərdən müdafiə edirdi. Azərbaycan ədəbi dili o zaman bəlkə də ən ağır mərhələsini keçirirdi; irticaçı ədəbiyyatın nümayəndələri, müxtəlif panislamist və pantürkistlər bu dili tamamilə aradan götürüb, Azərbaycan xalqına, Aral dənizindən Aralıq dənizinədək bütün türk-tatar xalqlarına məxsus olan ümumi dil olaraq, İstanbul jurnalistlərinin dilini bağlamaq üçün can atırdılar. Məhz xalq dili ilə qırılmaz tellərlə bağlı olan C.Məmmədquluzadə bir yazıçı kimi bu qənaətə gələ bilirdi ki, bədii ədəbiyyatı yaratmaq üçün Osmanlı, fars, ərəb söz və ifadələrindən tərtib edilərək xalq kütlələrinə yabançı olan süni bir dildə deyil, Azərbaycan xalqının danışdığı xalis xalq dilindən istifadə etmək lazımdır [5, s.76].

Hər bir müəllifin dünyagörüşü, həyata baxışı, dövrünün hadisələrinə münasibəti onun dili, üslubu vasitəsilə aydınlaşır. Şair və yazıçıların əsərlərinin

dilinin təmizliyi, dolğunluğu onların yaradıcılıq qabiliyyətindən irəli gəlir. Bədii yaradıcılıqla məşğul olan insanların dilimizin zənginləşməsində və inkişafında rolu danılmazdır. Ə.Şərif də bu baxımdan dilimizin inkişafı, onun sadələşməsi, xəlgiləşməsi sahəsində yorulmadan mübarizə aparan, demək olar ki, bütün fəaliyyətini bir müqəddəs amala həsr edən yazıçılarımızı yüksək qiymətləndirmişdir. Onun fikrincə, əgər yaradıcı insan xalqın asanlıqla başa düşəcəyi bir dildə yazmırsa, bu əsər xalq tərəfindən o qədər də yaxşı qəbul edilmir.

Hər hansı bir ədəbi şəxsiyyətin fərdi üslubunu, onun doğma dilə olan münasibətini öyrənmək vacibdir. Beləliklə, dilçilik müəyyən mənada ədəbi tənqiddə yaxınlaşır, ədəbi proses dil baxımından da öyrənilir. Bu da öz növbəsində ədəbi-bədii dilin inkişafına kömək edir. Əziz Şərif də bunu anlayırdı və ona görə də xalqa yaxın dildə yazan sənətkarları yüksək qiymətləndirirdi. İstər memuar səciyyəli yazılarında, istərsə də məqalələrində onun elmi əsərləri də sadə, anlaşılıqlı dildə yazılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan ədəbi dil tarixi*: 4 cildə, III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 336 s.
2. *Xudiyev N.* Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ankara: Yarıqçı ofset, 1997, 491 s.
3. *Xudiyev N.M.* Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişafı (sovet dövrü): Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 480 s.
4. *Kazımova F.* Biz belə bir ömür yaşadığımız // *Azərbaycan*, 2008, № 5, s.165-169
5. *Şərif Ə.* "Molla Nəsrəddin" necə yarandı. Naxçıvan: Əcəmi, 2009, 384 s.
6. *Şərif Ə.* Keçmiş günlərdən. Atam və mən (sənədli xatirələr). Bakı: Yazıçı, 1983, 613 s.
7. *Şərif Ə.* Tapıntılar. Bakı: Yazıçı, 1987, 408 s.